

DAFTAR PUSTAKA

Arsip

ANRI, *Grote Bundel Algemeene Secretarie 1891-1942, Gouvernementsbesluit 15 January 1864*. Jakarta.

ANRI, *Grote Bundel Algemeene Secretarie 1891-1942 No. 7915, Tzg Agenda 23 September 1907 No. 17720*. Jakarta.

Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 14 Juni 1913 No. 62.

Congres International de Geographie Amsterdam, Excursion C: les Indes Neerlandaises Orientales 3 Aout-11 Octobre. 1938. Amsterdam: Koloniaal Instituut.

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Tunisia, 9-13 December 1991. World Heritage Center-UNESCO.

Memorie van Overgave van het bestuur der Residentie Kedoe door den Resident J.J. Verwijk, 10 Februari 1917.

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (WHC.23/01), 24 September 2023.

Peraturan Pemerintah Nomor 50 Tahun 2011 tentang Rencana Induk Pembangunan Kepariwisata Nasional Tahun 2010-2025.

Peraturan Presiden Nomor 58 Tahun 2014 tentang Rencana Tata Ruang Kawasan Borobudur dan Sekitarnya.

Peraturan Presiden Nomor 79 Tahun 2019 tentang Percepatan Pembangunan Ekonomi Kawasan Kendal-Semarang-Salatiga-Demak-Grobongan, Kawasan Purworejo-Wonosobo-Magelang-Temanggung, dan Kawasan Brebes-Tegal-Pemalang.

Staatsblad van Nederlandsch-Indie 1863 Nomor 116.

Staatsblad van Nederlandsch-Indie 1913 Nomor 407.

Skripsi, Tesis, Disertasi, dan Jurnal

Bhati, Abhishek Dalip Singh. 2014. "Stakeholder Responses to Vandalism at Visitor Attractions: A Singapore and Bangkok Comparison". *PhD Thesis*. Singapura: James Cook University.

Brandt, J.D. 1929. 'De Scheepvaart in Nederlandsch-Indië voor en na de oprichting der Koninklijke Paketvaart Maatschappij'. *De Indische Gids*, 51.1.

Butler, R.W. 2011. "Tourism Area Life Cycle", dalam *Contemporary Tourism Reviews*. Oxford: Goodfellow Publishers Limited.

_____. 2006. "The Origins of the Tourism Area Life Cycle", dalam R.W. Butler (ed). *The Tourism Area Life Cycle (Vol. 1): Conceptual and Theoretical Issues*. Clevedon, UK: Channel View Publications.

Cribb, Robert. 1995. "International Tourism in Java, 1900-1930", dalam *South East Asia Research*, Vol. 3 No. 2.

Ekblom, P. 2011. "Deconstructing CPTEDa/and Reconstructing It for Practice, Knowledge Management and Research", dalam *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 17 No. 1.

Elita, Karina Sandra. 2024. "Asosiasi Koninklijke Java Motor Club Tahun 1908-1941", dalam *Historia*, Vol. 7 No. 1.

Keling, M.A.J. 1930. "De Koninklijke Paketvaart Maatschappij en Haar Nieuwe Overeenkomst met de Regeering", dalam *Indische Gids*, Vol. 52 No. 1.

Sunjayadi, Achmad. 2017. "Dari Vreemdelingenverkeer ke Touristenverkeer: Dinamika Pariwisata di Hindia-Belanda 1891-1942". *Disertasi*. Depok: Universitas Indonesia.

_____. 2006. "Perhimpunan Turisme Batavia (1908-1942): Awal Turisme Modern di Jawa". *Tesis*. Depok: Universitas Indonesia.

Buku

Aubertin, J.J. 1892. *Wanderings & Wonderings: India, Burma, Kashmir, Ceylon, Singapore, Java, Siam, Japan, Manila, Formosa, Korea, China, Cambodia, Australia, New Zealand, Alaska, the States*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.

Bemmelen, J.F. Van. 1895. *Uit Indië. Reisindrukken en Herinneringen uit Onzen Archipel*. Batavia-'s Gravenhage: G. Kolff & Co.

Bemmelen, J.F. Van & G.B. Hooyer. 1896. *Reisgids voor Nederlandsch-Indië*. Batavia-'s Gravenhage: G.Kolff & Co.

Bickmore, Albert S. 1868. *Travels in the East Indian Archipelago*. London: John Murray.

Bloembergen, Marieke dan Martijn Eickhoff. 2020. *The Politics of Heritage in Indonesia: A Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buddingh, S.A. 1859. *Neêrlands Oost-Indië. Reizen over Java, Madura, Makasser, Saleijer, Bima, Menado, Sangier-eilanden, Talau-eilanden, Ternate, Gilolo en omliggende eilanden, Banda-eilanden, Amboina, Haroekoe, Saparoea, Noussalaut, Zuidkust van Ceram, Boeroe, Boano, Banka, Palembang, Riouw,*

Benkoelen, Sumatra's west-kust, Floris, Timor, Rotty, Borneo's west-kust en Borneo's zuid- en oost-kust; gedaan gedurende het tijdvak van 1852-1857, Rotterdam: M. Wijt & Zonen.

Cohen, S. 1974. "Property Destruction: Motives and Meanings", dalam Colin Ward (ed.). *Vandalism*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Cooper, Chris, John Fletcher, David Gilbert, dan Stephen Wanhill. 1993. *Tourism: Principles and Practice*. London: Pitman Publishing.

Doris Jedamski & Rick Honings (ed.) 2023. *Travelling the Dutch East Indies: Historical Perspectives and Literary Representations*. Hilversum: Verloren.

Falser, Michael. 2020. *Angkor Wat: A Transcultural History of Heritage, Vol. 2: Angkor in Cambodia: From Jungle Find to Global Icon*. Berlin, Boston, MA: De Gruyter.

Gottschalk, Louis. 1985. *Mengerti Sejarah*. Jakarta: Penerbit UI.

Groneman, J. 1909. *Reisgids voor Jogjakarta en omstreken*. Semarang: H.A. Benjamins.

Java Motor Club. 1915. *Handboek voor Automobilisten en Motorwielrijders*. Java Motor Club.

Keg, Fa.C. 1926. *Een Reis Naar Indie*. Zaandam: Keg's Theehandel.

Kinloch, Charles Walter. 1853. *De Zieke Reiziger or Rambles in Java and the Straits in 1852*. London: Simpkin, Marshall and Co.

Koloniaal Instituut. 1915. *Gids voor de Tentoonstelling Betreffende Oud-Javaansch en hedendaagsch Balisch Hindoeïsme*. Amsterdam: Koloniaal Instituut-J.H. de Bussy.

Koninklijke Paketvaart Maatschappij. 1911. *Guide through Netherlands India*. Amsterdam: J.H. de Bussy.

Koninklijke Paketvaart Maatschappij. 1925. *Visit Java: Information for Travellers*. KPM.

Koninklijke Paketvaart Maatschappij. 1925. *Tropical Holland: The Archipelago of Eternal Summer: Information for Travellers to the Dutch East Indies*. KPM.

Koninklijke Paketvaart Maatschappij. 1936. *Gids voor Indie, Guide to the Netherlands East Indies*. KPM.

Koninklijke Vereeniging "Java Motor Club". 1938. *Handboek voor toerisme in Nederlandsch-Indië*. JMC.

Krom, N.J. 1914. *Korte Gids voor den Boro-Budur*. Batavia: Landsdrukkerij.

Leemans, C. 1873. *Bôrô-Boedoer op het Eiland Java*. Leiden: E.J. Brill.

- Leiper, Neil. 2004. *Tourism Management*. Frenchs Forest, N.S.W: Pearson/Hospitality Press.
- Miksic, John. 1990. *Borobudur: Golden Tales of the Buddhas*. Singapura: Periplus Editions (HK) Ltd.
- Nederlandsch-Indisch Touristenbureau. 1937. *Java's Heerlijkheid en Glorie*. Vierde Jaargang No. 4.
- Newman, Oscar. 1973. *Defensible Space: People and Design in the Violent City* London: Architectural Press.
- Official Tourist Bureau. 1910. *Java: The Wonderland*. Official Tourist Bureau.
- Oudheidkundige Dienst van Nederlands Indie. 1919. *Oudheidkundig Verslag 1918*. Batavia: Albrecht & Co.
- _____. 1927. *Oudheidkundig Verslag 1926*. Batavia: Albrecht & Co.
- _____. 1938. *Oudheidkundig Verslag 1937*. Batavia: Koninklijk Drukkerij De Unie.
- Pfeiffer, Ida. 1855. *A Lady's Second Journey Round the World: From London to the Cape of Good Hope, Borneo, Java, Sumatra, Celebes, Ceram, the Moluccas, Etc., California, Panama, Peru, Ecuador, and the United States*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Pusat Penelitian Arkeologi Nasional. 1992. *50 Tahun Lembaga Purbakala dan Peninggalan Nasional*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Reid, Thomas H. 1908. *Across the Equator: A Holiday Trip in Java*. Shanghai: Kelly & Walsh.
- Reitsma, S.A. 1930. *Van Stockum's Travellers' Handbook for the Dutch East Indies*. The Haque: W.P. Van Stockum & Son.
- Reitsma, S.A. 1941. *Zwerftochten door Indie*. Deventer: W. van Hoeve.
- Rotterdamsche Llyod. 1938. *Nederlandsch-Indie*. Rotterdamsche Llyod.
- Rotterdamsche Llyod. 1927. *Java and Sumatra: The Holiday Paradise*. Rotterdam: Rotterdam Lloyd Royal Mail.
- Rutgers, H.C. 1928. *Wat Ik op Mijn Indischereis Zag*. Kampen: J.H. Kok.
- Scidmore, Eliza R. 1897. *Java: The Garden of the East*. New York: The Century Co.
- Singh, Jagatjit. 1905. *My Travel in China, Japan, and Java, 1903*. London: Hutchinson & Co.
- Sjamsuddin, Helius. 2007. *Metodologi Sejarah*. Yogyakarta: Ombak.

- Societeit “De Vereeniging” Djokjakarta. 1937. *Gedenkboek 1822-1937*. Djokja: Drug Kloff-Buning.
- Soekmono. 1973. *Satu Abad Usaha Penyelamatan Candi Borobudur*. Yogyakarta: Kanisius.
- Stel, F. van der dan T. Grootenboer,. 2004. *N.V. Rotterdamsche Lloyd 1883-1947*. F.van der Stel.
- Stoomvaart Maatschappij “Nederland”. 1908. *Java the Wonderland*. SMN.
- Stoomvaart Maatschappij “Nederland”. 1923. *Java*. SMN.
- Stoomvaart-maatschappij “Nederland”. 1923. *Naar Java met de Stoomvaart-maatschappij “Nederland”*. Amsterdam: Stoomvaart-maatschappij “Nederland”.
- Stutterheim, W.F. 1941. *Gids voor den Boroboedoer*. Batavia: Koninklijke Drukkerij De Unie.
- Sunjayadi, Achmad. 2019. *Pariwisata di Hindia Belanda (1891-1942)*. Jakarta: KPG dan Ecole Francaised'Extreme-Orient.
- Sutopo, Marsis. (ed.). 2014. *200 Tahun Penemuan Candi Borobudur*. Magelang: Balai Konservasi Borobudur.
- Suwena, I Ketut, dan I Gusti Ngurah Widyatmaja. 2017. *Pengetahuan Dasar Ilmu Pariwisata*. Denpasar: Pustaka Larasan.
- Worsfold, W. Basil. 1893. *A Visit to Java with an Account of the Founding of Singapore*. London: Richard Bentley and Son.

Koran dan Majalah

- “Aerogeengas-verlichting”, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 10 November 1902.
- “Amerikaansche Touristen op Bezoek”, *De locomotief*, 10 Maret 1932.
- “Beeldschennis”, *De Sumatra Post*, 27 Maret 1918.
- “Beeldschennis”, *De Indier*, 10 April 1918.
- “Beschadiging van Oudheden”, *De Sumatra post*, 30 Mei 1938.
- “Beschadiging van Oudheden”, *De Locomotief*, 1 Juni 1938.
- “Boroboedoer en Vandalisme”, *Bataviasch Nieuwsblad*, 21 Mei 1926.
- “Brieven uit Djokja”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 28 Juli 1903.

- “De aanslag op den Boroboedoer”, *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*, 27 Maret 1926.
- “De aanslag on den Boroboedoer”, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 Maret 1926.
- “De aanslag op den Boroboedoer”, *De Avondpost*, 30 Maret 1926.
- “De Boroboedoer”, *Algemeen Handelsblad*, 12 Agustus 1927.
- “De Boroboedoer”, *De Locomotief*, 28 Juli 1928.
- “De Boroboedoer: Het Tegengaan van Vandalisme—Geen vrije toegang meer?”, *De Locomotief*, 23 Juni 1927.
- “De Gouv. General op reis”, *Utrechtsche courant*, 29 Juni 1900.
- “De Koning van Siam, de Baraboedoer en de Tjandi Mendoet”, *De Locomotief*, 12 Agustus 1896.
- “De meening van anderen”, *Algemeen handelsblad voor Nederlandsch-Indie*, 28 Januari 1926.
- “Djokja Vooruit, Doelstelling en Urgentieprogramma”, *Algemeen handelsblad voor Nederlandsch-Indië*, 18 Maret 1936.
- “Djokja Vooruit, Vereenigingsplannen”, *De Indische courant*, 18 Januari 1936.
- “Een Boekje over Sumatra”, *De Sumatra Post*, 23 Juni 1915.
- “Ernstig Vandalisme”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, 23 Januari 1926.
- “Het Bezoek van Prins Paribrata”, *De Locomotief*, 12 Juli 1937.
- “Het Vandalisme op den Boeroeboedoer”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 23 Januari 1926.
- “Hotel Boroboedoer,” *De Locomotief*, 25 Agustus 1934.
- “Hotel Boroboedoer”, *De Locomotief*, 31 Mei 1935.
- “Hotel Boroboedoer Gesloten”, *Algemeen handelsblad voor Nederlandsch-Indië*, 24 Maret 1936.
- “Hotel Loze”, *De locomotief*, 31 Januari 1936.
- “Hotel Loze”, *De locomotief*, 22 Mei 1936.
- “Hotel Montagne”, *De locomotief*, 31 Mei 1935.
- “Hotel Montagne”, *De locomotief*, 22 Mei 1936.
- “Hotel Montagne. Opening nieuwe tennisbaan”, *De locomotief*, 12 November 1938.
- “Japansch Gezelschap Bezoekt Java”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indie*, 12 Oktober 1936.

- Java: The Wonderland*. 1900. Weltevreden: Official Tourist Bureau.
- “Kleuren film van Indië”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 20 Oktober 1939.
- Kompas*, 20 Februari 2020.
- “Magelang Vooruit”, *De Kourier*, 15 Oktober 1935.
- “Magelang Vooruit”, *De Kourier*, 29 Oktober 1935.
- “Magelang Vooruit”, Dinsdagmiddag oprichtingsvergadering’, *De Locomotief*, 14 Oktober 1935.
- “Magelang Vooruit Opgericht”, *De locomotief*, 16 Oktober 1935.
- “Magelang Vooruit! Plannen voor plaatselijke propaganda-vereeniging”, *De Locomotief*, 7 September 1935.
- “Mempertahankan Status Warisan Dunia”, *Kompas*, 21 Agustus 2021.
- “Nederlandsch Indie”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, 4 September 1901.
- “Nederlandsch-Indie”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 25 April 1916.
- “Nieuw Vandalisme”, *Nieuwe Haarlemsche Courant*, 23 Februari 1926.
- “Neo-Vandalisme: Amerikanen op den Boroboedoe—Ze zochten een souveniertje”, *De Telegraaf*, 23 Februari 1926.
- “N.V. Hotel Montagne”, *De Indische Courant*, 08 Oktober 1935.
- “Oudheidkundig Verslag 1937”, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indie*, 27 Mei 1938.
- “Prins van Siam te Magelang”, *De Locomotief*, 08 Juli 1937.
- “Rectificatie”, *De locomotief*, 03 Oktober 1934.
- “Romance Calling”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 7 Agustus 1937.
- “Soerakarta 10 November 1902”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, 10 November 1902.
- “Telegrammen aan De Locomotief”, *De Locomotief: Samarangsche handels- en advertentie-blad*, 19 Agustus 1896.
- “Telegrammen uit de Locomotief”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, 12 April 1912.
- Tijdschrift voor Neerland's-Indië (2e Deel)*. 1858. Jrg 20 No. 12.
- “Toeristenstroom te Jogja”, *De locomotief*, 19 Maret 1934.
- “Toelating van vreemdelingen”, *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 25 Juni 1912.
- “Touristen in Montagne,” *De locomotief*, 27 Februari 1937.

“Vandalen”, *De Indische Courant*, 22 Januari 1926.

“Verbouwing Hotel Loze”, *De locomotief*, 16 Maret 1938.

‘Vereeniging Djokja Vooruit’, *De Kourier*, 13 Februari 1936.

“Wetenschappelijke Reis”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 20 Agustus 1929.

Makalah dan Laporan Penelitian

Comer, Douglas C. dan Willem J.H. Willems. 2011. “Tourism and Archaeological Heritage: Driver to Development or Destruction?”. *Heritage, a Driver of Development, Proceedings of the 17th ICOMOS General Assembly.*, hlm. 506-518.

Internet

Al-Ansi, Amr, Jin-Soo Lee, Brian King dan Heesup Han. 2021. “Stolen History: Community Concern Towards Looting of Cultural Heritage and Its Tourism Implications”, dalam *Tourism Management*, Vol. 87. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104349>, diakses pada 25 Juni 2024, pukul 09.20 WIB.

AlMasri, Reem, dan Abdelkader Ababneh. 2021. “Heritage Management: Analytical Study of Tourism Impacts on the Archaeological Site of Umm Qais—Jordan,” dalam *Heritage*, Vol. 4 No. 3. <https://doi.org/10.3390/heritage4030138>, diakses pada 25 Juni 2024, pukul 09.25 WIB.

Balai Konservasi Borobudur. 2020. “Menerawang Borobudur dari Goresan Tangan Wilsen”, dalam <https://kebudayaan.kemdikbud.go.id/bkborobudur/menerawang-borobudur-dari-goresan-tangan-wilsen/>, diakses pada 7 Juli 2024, pukul 13.35 WIB.

Bhati, Abhishek dan Philip Pearce. 2016. “Vandalism and Tourism Settings: An Integrative Review”, dalam *Tourism Management*, Vol. 57. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.05.005>, diakses pada 26 Juni 2024, pukul 10.15 WIB.

Borobudur Temple Compounds, dalam <https://whc.unesco.org/en/list/592>, diakses pada 18 Juni 2024, pukul 11.40 WIB.

Bullock, J. 2011. “Handbook of Employee Engagement: Perspectives, Issues, Research and Practice”, dalam *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 32 No. 3. <https://doi.org/10.1108/lodj.2011.32.3.310.1>, diakses pada 26 Juni 2024, pukul 10.25 WIB.

Butler, R.W. 1980. “The Concept of A Tourist Area Cycle of Evolution: Implications For Management of Resources”, dalam *The Canadian Geographer*, Vol. 24 No. 1. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>, diakses pada 25 Juni 2024, pukul 09.35 WIB.

- Gandhawangi, Sekar. “Waspada! Pengembangan, Borobudur Bisa Kehilangan Status Warisan Dunia”. *Kompas.id*, 27 Juli 2021, dalam <https://www.kompas.id/baca/dikbud/2021/07/27/borobudur-dapat-kehilangan-status-warisan-dunia>, diakses pada 2 Juli 2024, pukul 14.50 WIB.
- Janianton Damanik, Ani Wijayanti, dan Awaludin Nugraha. 2018. “Perkembangan Siklus Hidup Destinasi Pariwisata di Indonesia: Analisis Berdasarkan Data Makro Badan Pusat Statistik 2002-2012”, dalam *Jurnal Nasional Pariwisata*. Vol. 10 No. 1. <https://doi.org/10.22146/jnp.59470>, diakses pada 25 Juni 2024, pukul 09.50 WIB.
- Mansfeld, Anouk. 2019. “Schaefer’s Daguerreotypes of the Borobudur”. dalam www.leidenspecialcollectionsblog.nl/articles/schaefer-s-daguerreotypes-of-the-borobudur, diakses pada 7 Juli 2024, pukul 13.50 WIB.
- Pearce, P.L. 2012. “Tourists Written Reactions to Poverty in Southern Africa”, dalam *Journal of Travel Research*, Vol. 51 No. 2. <http://dx.doi.org/10.1177/0047287510396098>, diakses pada 26 Juni 2024, pukul 10.40 WIB.
- Plog, S.C. 2001. “Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity: An Update of A Cornell Quarterly Classic”, dalam *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol. 42. [http://dx.doi.org/10.1016/S0010-8804\(01\)81020-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0010-8804(01)81020-X), diakses pada 2 Juli 2024, pukul 15.05 WIB.
- Rakaitadewa, Birru. “Concourse dan Plaza di Candi Borobudur Diduga Dibangun Tanpa Analisis Dampak Pusaka”. *suaramerdeka.com*, 8 Januari 2022, dalam <https://kedu.suaramerdeka.com/kedu/pr-212335139/concourse-dan-plaza-di-candi-borobudur-diduga-dibangun-tanpa-analisis-dampak-pusaka>, diakses pada 28 Juli 2024, pukul 09.10 WIB.
- Rukmorini, Regina. “Borobudur Terancam Corat-coret hingga Permen Karet”, *Kompas.id*, 20 Februari 2020, tersedia dalam <https://www.kompas.id/baca/nusantara/2020/02/20/borobudur-terancam-corat-coret-hingga-permen-karet>, diakses pada 2 Juli 2024, pukul 14.55 WIB.
- _____. “Kunjungan Wisatawan, Pemicu Terbesar Kerusakan Candi Borobudur”. *Kompas*. 25 Juni 2022, dalam <https://www.kompas.id/baca/humaniora/2022/06/25/dampak-pemicu-kerusakan-candi-terbesar-berasal-dari-kunjungan-wisatawan>, diakses pada 18 Juni 2024, pukul 11.50 WIB.
- Zakaria, Nevine Nizar. 2019. “Egypt’s Cultural Heritage in Conflict Situations: Examination of Past and Present Impact”, *Polish Archaeology in the Mediterranean*, Vol. 28 No. 2. <https://doi.org/10.31338/uw.2083-537X.pam28.2.29>, diakses pada 25 Juni 2024, pukul 10.15 WIB.